

МОДАЛЬНІ АСПЕКТИ ПЕРЕХІДНОСТІ

Стаття присвячена перехідності в структурі тексту, текстовим референтам, що співвідносять текст із дійсністю. Розглянуто текстові засоби модалізації, у системі яких перехідні дієслова контамінують з іншими модалізаторами.

Вихідною передумовою суджень про перехідність структурної організації тексту слугує думка Г.А. Золотової про те, що "орієнтування мовної одиниці на участь у тому чи іншому різновиді тексту складає її суттєву характеристику, без якої уявлення мовної будови було б неповноцінним" [1: 97]. Ч. Філлмор підкреслює, що знання граматичних конститuentів тексту в різних жанрах і різновидах тексту є необхідним для розуміння як самих граматичних структур, так і тексту [2: 14]. Перехідні дієслова входять до системи засобів лінгвістичного синтаксису як особливого випадку лінійного розгортання тексту і дискурсу [3: 49].

Подібно до інших засобів, перехідні дієслова виконують функцію текстотворення. Валентні зв'язки, що актуалізуються перехідним дієсловом, включають його до структури, що забезпечує антропоцентричність, референтність і модальність тексту. Валентність дієслова монтується у семантичному значенні – перехідного дієслова – значення його облігаторних аргументів, що є елементами тексту. Оскільки цілісне значення тексту виводиться шляхом збирання значення його окремих елементів [2: 111], природно думати, що спрямованість на суб'єкт/об'єкт дії, як маркера перехідного дієслова, передбачає його участь у формуванні антропоцентричності, референтності і модальності тексту. О.А. Гулига переконана, що ступінь транзитивності дієслова напряму пов'язаний з топікальністю: чим вищий ступінь топікальності, тим вищий ступінь транзитивності дієслова [4: 78-95].

Для розподілу інформації в англійському тексті Л. Хоппер та С. Томпсон використовують поняття транзитивності, під яким розуміють загальну ефективність дії. Речення з великою кількістю ознак транзитивності має інформаційну відокремленість. Ключовими параметрами є об'єкт (висока/низька транзитивність), миттєвість (висока/низька транзитивність), аспект [5: 72-74].

Антропоцентричність виявляється в антропній опосередкованості дискурсу і проекції світу в тексті [6: 317], в орієнтації на людину як адресанта й адресата комунікативного повідомлення. У валентність перехідного дієслова облігаторно входить категорія особи, оскільки ця категорія є складовою частиною комплексної категорії предикативності і відіграє одну з провідних ролей у висловлюванні [7: 26]. Перехідне дієслово за своєю природою вимагає бівалентності – один елемент у лівосторонньому й один елемент у правосторонньому оточенні. У реальному текстовому функціонуванні в двохвалентній облігаторності перехідного дієслова завжди принаймні один елемент експлікує вказівку на особу. Це означає, що перехідне дієслово своєю актуалізованою валентністю сигналізує про елемент, що належить персональній сітці тексту. Однак моноперсональність сітки при перехідному дієслові може виявлятися тільки в рамковій конструкції, зумовленої валентними зв'язками перехідного дієслова. Вказівка на іншу особу чи групу осіб може легко відновлюватися з інших речень тексту, знову ж таки з опорою на перехідне дієслово, що вказує на імплікацію другої особи чи групи осіб. Поліперсональна сітка утворюється при експлікації валентності перехідного дієслова вказівкою на обидві особи. Оскільки перехідне дієслово може як експлікувати, так і імплікувати персональну сітку, то таку сітку слід вважати змішаною. Дієслово є сигналом наявності елементів у персональній сітці.

З елементів персональної сітки складаються текстові референти, що співвідносять текст із дійсністю. Референція і предикативність є взаємозалежними категоріями. У сучасній лінгвістиці референтність визначається як віднесеність актуалізованих імен, іменних виразів або їхніх еквівалентів до об'єктів дійсності. Текстовим референтом стає повторюване в тексті ім'я або слово, що його замінює і стосується одного й того ж самого предмета. Серед основних засобів референції в німецькій мові Л.А. Ноздріна називає низку граматичних і лексико-граматичних засобів – ім'я, іменне сполучення, займенник, артикль [7: 33]. У референтну сітку перехідне дієслово безпосередньо не входить. Однак воно є референтним сигналом, що вказує на різні види референції.

Мета статті – виявити роль перехідних дієслів у системі текстових засобів модалізації та розглянути різні модальні сітки.

Л.А. Ноздріна уявляє модальну сітку тексту як сукупність мовних засобів морфологічного, синтаксичного і лексичного рівнів, через які передається авторська оцінка змісту з погляду реальності/нереальності, неоднаковості ступеня впевненості у фактах, що повідомляються. За складом Л.А. Ноздріна розрізняє три опозиції:

1) модальна/немодальна сітка з диференційованою ознакою – наявність єдиної форми способу в усіх реченнях;

2) дієслівна/бездієслівна сітка – змішана сітка з диференційованою ознакою – за наявністю фінітного дієслова;

3) однопланова/двопланова сітка з диференційованою ознакою – за наявністю у тексті одного плану автора чи дійових осіб [7: 47].

Насамперед, модальна сітка, до якої входять перехідні дієслова, є або дієслівною, або змішаною.

Роль перехідних дієслів у модальній дієслівній чи змішаній сітці полягає у виділенні планів дійових осіб. Як приклад наведемо статтю під назвою "Putin offers chance of talks over Chechnya", що складається з дев'яти абзаців. Перехідні дієслова забезпечують рамкову конструкцію, бо вживаються в першому і заключному реченнях статті. Ще одне вживання дієслова зафіксоване в сьомому абзаці:

1. President Vladimir Putin yesterday offered the project of a breakthrough in the conflict between Russia and Chechnya (текстовий референт – президент Росії та його пропозиція).

2. Russia has previously made such gestures on the eve of similar trips, including a pledge early this year to substantially reduce troop numbers... (текстовий референт – Росія та її дії, що пов'язані з пропозицією президента Путіна).

3. ... Mr. Nemtsov predicted that Mr. Putin would adopt his recommendations within six months (другий текстовий референт, який робив подібні пропозиції і переконаний у тому, що президент Путін цілком використає представлені Немцовим рекомендації).

Модальна сітка вибудовується між діями двох текстових референтів, яких об'єднує пропозиція: PUTIN OFFERED THE PROSPECT OF A BREAKTHROUGH/ NEMTSOV OFFERED HIS PROSPECT OF A BREAKTHROUGH. Обидві пропозиції впливають з одних реалій ситуації; стосовно суб'єкта "has previously made such gestures" текстові референти виступають як частина цілого (президент і Росія, політичний діяч і Росія). Повнота пропозицій залежить, на думку другого референта, від того, наскільки до нього прислухається перший референт. Вибудовується модальна сітка:

RUSSIA HAS MADE SUCH GESTURES

VLADIMIR PUTIN OFFERED SUCH GESTURES

NEMTSOV OFFERED SUCH GESTURES

MR.PUTIN WOULD ADOPT ALL NEMTSOV'S RECOMMENDATIONS.

Таким чином, у модальній сітці робиться акцент на тому, що Немцов запропонував програму дій, з якою, хоча і не відразу, президент Путін погодиться. Два референти прагнуть одного результату: містер Немцов стверджує, що ініціатива визначених дій виходить від нього (Financial Times, 8/9 Sept., 2001).

У змішаній модальній сітці речення з перехідними дієсловами в особових і неособових формах забезпечує модальну співвіднесеність реального і нереального. У цьому випадку суб'єктивна модальність виражається модальним дієсловом. Нижче наводяться всі речення з перехідними дієсловами з газетної хроніки з підзаголовком "Powell sends letter to China amid signs crisis is easing", що містять перехідне дієслово і вказівку на двох текстових референтів – представника США і Китай" (USA Today, Apr.5, 2001).

1. Secretary of State Colin Powell sent a letter to Chinese leaders Wednesday night that lays out steps to resolve a 4-day old stand off and expressed "regret" for the death of a Chinese pilot (текстовий референт – американська і китайська сторона, спізнілі кроки у зв'язку із загибеллю пілота, збитого американським літаком). Модальна сітка створюється додатком при перехідному дієслові "lay out" ("steps"), "resolve" ("a 4-day old stand off"), "expressed" ("regret").

2. We regret the loss of the life of that Chinese pilot. Конверсія іменника "regret" у перехідне дієслово, контекстуальна заміна "death" = "the loss of life".

3. ... Chinese Ambassador Yang Jiechi told the PBS newshour program: "We would like to see a speedy settlement of this time...". Модальне дієслово "would" з неособовою формою перехідного дієслова актуалізує позиції текстового референта "китайська сторона".

4. US diplomats have seen the crew once. У проблему врегулювання конфлікту включається доля екіпажа, що збив літак. Повтор перехідного дієслова "to see" (у неособовій формі перший раз ужитий для вказівки на побажання китайської сторони) в особовій формі не означає кроків до врегулювання конфлікту, а просто констатує, що екіпаж американського літака зустрінеться з американськими представниками, продовжуючи залишатися під арештом у Китаї.

5. US officials and China experts close to the administration privately told the Chinese that Powell's statement was as much of an apology as they would get (натяк на те, що китайській стороні прийдеться задовольнитися тим, що пропонує американська сторона).

6. The Navy has increased patrols off China to gather data on new submarines that could threaten US aircraft carriers (реальні дії американської сторони).

7. The China may have been trying to send a message that the Navy was getting too close to military secrets (ірреальні дії, міркування про які ніби знімає відповідальність американської сторони або частково переносить її на американську сторону).

Було виявлено низку закономірностей:

1. Паралельні речення з перехідними дієсловами при збереженні агента і пацієнта дії у повторі лексем, з модальними дієсловами при особовій і неособовій формах перехідного дієслова. Наприклад:

The start of Roh Moo-hyun's presidency has been clouded by complaints from South Korea's newspapers that the government is trying to restrict their free-dom. Press rooms at government departments are being replaced by "briefing" rooms. Reporters can see officials only by appointment. In the past reporters from top newspapers were able to meet officials freely, although often on the basis that their comments would not be attributed (The Economist, Apr. 19, 2003).

У наведеному першому абзаці зі статті "A question of distortion" агентом дії в суміжних реченнях з перехідними дієсловами є лексеми "reporters" і "reporters from top newspapers", що співвідносяться як ціле та його частина. Пацієнс дії в обох випадках позначений однаково, через лексему "officials". Персональна сітка з текстовим референтом "преса" вибудовується ланцюжком перейменувань: South Korea's newspapers – pressrooms, "briefing rooms" – reporters – reporters from top newspapers. У персональній сітці текстового

референта "уряд" у ланцюжок вибудовуються перейменування "government" – "government departments" – "officials" – "officials". У кожному ланцюжку останні два елементи конструюють агента і пацієнса дії: репортери хочуть отримувати інформацію з перших рук, з офіційних заяв уповноважених на це осіб, однак активній діяльності репортерів перешкоджають офіційні особи, що обмежують доступ преси до інформації.

Вагомою і значимою є зміна модальних дієслів *can* і *were able*: хоча труднощі виникали і раніш, їх можна було перебороти, на відміну від регламентованого спілкування преси з офіційними особами, що діє в певний час.

Таким чином, паралелізм перехідних дієслів, позначень агента і пацієнса дії при них, зміна модальних дієслів утворюють вузол, у якому формулюється єдність учасників, дія – з одного боку, преса, а з іншого, – уряд, і єдність топіка – обмеження доступу інформації, що ініційована урядом.

2. Повтор модального дієслова у суміжних реченнях або частинах складносурядного речення в однотипних конструкціях з перехідними дієсловами. Приклад зі статті з підзаголовком "Better to replace the Fed's chairman sooner, rather than a couple of years later".

The initiative for an early retirement – now, or early in 2005, after the election – really needs to come from Mr. Greenspan himself. He should take that initiative; and the president and the financial markets should welcome it (The Economist, Apr. 26, 2003).

Перетинання сіток виявляється у наступному:

1) текстовий референт, названий у підзаголовку "Fed's chairman", у двох наведених реченнях позначений власним ім'ям та особовим займенником *he*;

2) він виступає каузатором дії, що має перепозначення "the initiative" – "that initiative" – "it" (повтор іменника зі зміною визначеного артикля вказівним займенником і заміною особовим займенником *it*);

3) модальність сітки обумовлена зміною каузатора – якщо Грінспен не піде у відставку, її треба буде ініціювати. Рекомендована дія каузатора "he should take that initiative" припускає схвалення з боку офіційних осіб: "the president and the financial markets should welcome it".

3. Виділення речення з перехідним дієсловом риторичним питанням, а також серійністю перехідних дієслів у можливому повторі лексем. Приклад зі статті "Happy families" (The Economist, June 7, 2003).

The Tories have sunk even lower than the NDP. Can Mr. MacKay revive them? He has good looks, affability and an endearing tendency not to take himself too seriously. And he has a winsome girlfriend whose father was...yes, yet another of Mr. Mulroney's ministers.

Текстовий референт "the tories" у виділеному перехідним дієсловом реченні позначений особовим займенником *them*. Каузатором дії (новий лідер консервативної партії в Канаді) виступає особа, яка позначена ім'ям власною назвою та його заміником, особовим займенником "he". Виокремленість каузатора дії здійснюється паралельними реченнями з перехідними дієсловами, модальним дієсловом "can". Текстовий референт "консерватори" репрезентований конкретно особою, лідером партії.

4. Заміна перехідного дієслова текстовим заміником "do" у суміжному реченні:

African governments need to take malaria more seriously, too. Some do, notably Tanzania and Eritrea (The Economist., May 3, 2003).

У тексті "Africa's other plague", в якому містяться ці речення, у ролі експериментера виступають африканці, які страждають від стимулу "малярія". Агенти дії "African governments" і "some" виконують однакові дії і різняться приналежністю до цілого та його частини. Модальність виділяється модальним дієсловом *need* при перехідному дієслові "take", прислівником "seriously" і підсилювальною часткою "too".

5. При повторі взагалі опускається перехідне дієслово:

Can Italy offer such leadership? Or, rather, can its prime minister, Silvio Berlusconi? (The Economist, May 10, 2003) – повтор модального дієслова і паралельних структур з ритмічним питанням при концентрації текстового референта.

6. Виділення речень з перехідними дієсловами іменником загального значення із вказівним займенником, що забезпечує єдність топіка.

Наприклад:

For, in the early days of computing. Mr. Moore spotted a principle: the number of transistors on a silicon chip would double roughly every 18 months.

For one thing, the improvement of chips now faces serious technical challenges. The more densely transistors are paced, the hotter they get. Intel's chips will soon reach the energy density (meaning watts per square centimetre) of a nuclear reactor. Most people do not want a small nuclear reactor on their laps: they will not cause computers to melt down, but laptops have already inflicted nasty burns. Engineers will doubtless solve such problems. (The Economist, May 10, 2003).

У наведеному уривку ланцюжок вибудовується 7 перехідними дієсловами, що виділяють різні сторони однієї проблеми удосконалення комп'ютерних технологій, яке не може бути нескінченним. Підмети у реченнях з перехідними дієсловами виконують різні семантичні ролі: виготовлювач збільшує виробництво, покупець має потребу в якісному, сучасному товарі, інженерам треба буде задовольнити вимоги обох сторін.

На наш погляд, перехідність дієслова регламентує, насамперед, єдність учасників дії та єдність топіка. Перехідна конструкція з транзитністю переходу дії на об'єкт спрямованої дії, що може бути як одухотвореною, так і неодухотвореною, сигналізує про семантичний вузол, перетинання різних текстових сіток.

На відміну від мас-медійного дискурсу, в художньому дискурсі ланцюжок з перехідними дієсловами замикається, якщо відбувається зміна предмета мовлення. У розповіді Тіма О'Брайона "Going after Cacciato", де йдеться про важкі військові будні американських військовослужбовців в азіатському регіоні, історія одного із

солдатів будується паралельними структурами з підметом – експерієнцером при різних перехідних дієсловах: The early September Vaught caught an infection. He'd been showing Oscar Johnson the sharp edge on his bayonet. It was a shock to learn that he'd lost the arm (Norton, 368).

Персональна сітка текстового референта "Vaught" будується заміником, особовим займенником he. Стимул, що призвів до ампутації руки, виконує семантичну роль комплемента: an infection – the sharp edge on his bayonet – the arm. Закриття ланцюжка підкреслюється визначенням артиклем при лексемі "arm" замість очікуваного присвійного займенника: ампутована в результаті нещасного випадку рука немов відокремлюється від експерієнцера – солдата, який випадково подряпався багнетом.

Оскільки більшість художніх текстів мають вільну модальну сітку [7: 148], для художнього дискурсу можна лише перерахувати закономірності, що супроводжують перехідним дієсловам. По-перше, модальна сітка виділяється повтором перехідного дієслова на контактному текстовому референті, а також уживанням модального дієслова разом з перехідним дієсловом. По-друге, речення з перехідними дієсловами можуть служити переходу від опису однієї особи до іншої.

Перехідні дієслова входять також у дискурсивну модальну модель і в системі її координат виступають текстовими модалізаторами. У системі текстових засобів модалізації перехідні дієслова контамінуються з іншими модалізаторами, наприклад, модальними дієсловами, негативними частками. Очевидно, окремі лексико-семантичні групи перехідних дієслів більшою мірою беруть участь у побудові модальної сітки, ніж інші. Вважаємо, що в першу чергу до них належать емотивні дієслова, а також перехідні дієслова в коментабельному уживанні, яким традиційно приписується модальна рамка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Золотова Г.А. Труды В.В. Виноградова и проблемы текста // Вестник Моск. ун-та. – Серия 9. Филология. – 1995. – № 4. – С. 84-98.
2. Fillmore C.J. Linguistics as a tool for discourse analysis // Handbook of discourse analysis. – Vol. 1. Disciplines of discourse. – L.: Acad. Press, 1985. – P. 11-40.
3. Beaugrande K. Text, discourse and process. – Norwood: Ablex Publishing Corporation, 1980. – 351 p.
4. Гулыга О.А. Средства коммуникативного выделения во французской речи // Функциональная семантика. – М.: РАН. Ин-т яз., 1996. – С. 78-95.
5. Лузина Л.Г. Распределение информации в тексте (когнитивный и прагматический аспекты). – М.: ИНИОН, 1996. – 190 с.
6. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: ЦУЛ "Фитосоцицентр", 2002. – 336 с.
7. Ноздрин Л.А. Взаимодействие грамматических категорий в художественном тексте (на материале немецкого языка): 10.02.04. – М., 1997. – 47 с.

Матеріал надійшов до редакції 15.04.2006 р.

Чуян С.А. Модальные аспекты переходности.

Статья посвящена переходности в структуре текста, текстовым референтам, которые соотносят текст с действительностью. Рассмотрены текстовые средства модализации, в системе которых переходные глаголы контаминируют с другими модализаторами.

Chuyan S.O. Modal aspects of transitivity.

The article examines transitivity in the text structure, text referents, which coordinate the text with reality. Transitive verbs contaminating with other modalizers in the system of the text means of modality are distinguished